וירא

א. בחיוב דחינוך הקטנים, איתא בכ״מ ד„חינוך מדרבנן״[1], אבל מן התורה ליכא חיוב חינוך — ודרוש ביאור:

כיון שמן התורה ברגע שהקטן נעשה גדול חייב מיד בקיום כל מצוות התורה, א״כ באם אין חיוב מן התורה להכינו לזמן גדלותו, יעבור על מצות התורה מחמת חסרון ידיעה וחוסר הכנה?

בפשטות יש לומר, שזה נכלל במצוה הכללית דתלמוד תורה, „מצות עשה מן התורה על האב ללמד את בנו הקטן תורה .. שנאמר[2] ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם״[3], וכמו שפי׳ הרמב״ן בפסוק[4] „ושננתם לבניך״, „מאחר שציוה במצות חוקת עולם לדורותיכם[5] .. הנה אנחנו מצווים שידעו בנינו המצוות[6], ואיך ידעו אותם אם לא נלמדם״[7]. ולפ״ז ישנו מן התורה חיוב של חינוך בתור הכנה לקיום המצות בגדלותו, ואדרבה, זהו יסוד ה־מצוה הכללית דת״ת לבנים, כנ״ל.

אלא שמן התורה המצוה היא „שידעו בנינו המצות״, ואתו רבנן ותיקנו שגם מצוה לחנך את הבן בקיום המצות, וכמ״ש ראשונים, שהוא כדי „להרגיל את הקטן למצוה .. כדי שיהא מחונך ורגיל ל־מצוות״[8], „להנהיגו שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל״[9], כענין שנאמר[10] „חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה״[11].

אבל לכאורה אין זה מספיק[12]: כיון

---

1) נזיר כט, א. חגיגה ד, א. וש״נ. ובכ״מ. וראה ברמב״ם בכ״מ לענין מצות פרטיות: הל׳ ציצית פ״ג ה״ט. הל׳ ברכות פ״ה ה״א. הל׳ שביתת עשור פ״ב ה״י. הל׳ סוכה פ״ו ה״א. ועוד. וראה אנציקלופדי׳ תלמודית ערך חנוך בתחלתו. וש״נ.

2) עקב יא, יט.

3) הל׳ ת״ת (להרמב״ם ו)לאדה״ז בתחלתן.

4) ואתחנן ו, ז.

5) ויקרא ג, יז. וראה גם תשא (לא, יז), לך (יז, י) — הובא ברמב״ן שם.

6) וראה בה״ג בהקדמתו — מנין המצוות (קום עשה עא) „למד בנך תורה ומצותי״, וכ״ה בסמ״ג (מ״ע יב וברמזי המצות בראש הספר) וביראים (הש־לם סי׳ רכה).

7) ובפי׳ רבינו מיוחס עה״ת (ירושלים תשכ״ח) עקב יא, יט: ולמדתם אותם. תרגילו את בניכם להיות עסוקים תמיד בתורה .. כדי שירגיל בכך ואף בכל המצוות, וכן שלמה אומר חנוך לנער כו׳* [וברמב״ן

*) להעיר גם מלשון אדה״ז בקו״א בהל׳ ת״ת (פ״א סק״א [תתכח, א]) „חינוך לתורה דאורייתא על האב״.

עקב שם, יח: הוסיף בכאן ולמדתם אותם כי ושננתם שיספר להם המצות וכאן עד שילמדו אותם וידעום ויבינו אותם וטעמיהם]. ובמאירי (קידושין ל, א) „האב חייב בלימוד תורת הבן .. עד שידע ענין המצוות ויקיים אותם כראוי״. ובבמדב״ר פי״ז, א (וראה תנחומא שלח יד ובעץ יוסף שם) „שנו רבותינו ה׳ דברים האב חייב לעשות לבן כו׳ ללמדו תורה כו׳ ללמדו מצות כו״ (וראה מפרשים שם).

8) רש״י סוכה ב, סע״ב ד״ה מדרבנן.

9) רש״י חגיגה ו, א ד״ה קטן.

10) משלי כב, ו.

11) וכן ברשב״א (מגילה יט, ב) ובריטב״א (סוכה שם) הזכירו הכתוב ד„חנוך לנער״ לענין חובת חינוך דרבנן. אבל בגמ׳ קידושין ל, רע״א מבואר דקאי בבן גדול, וכמ״ש אדמו״ר הזקן בהל׳ ת״ת פ״א ס״ו. ובפשטות זהו הטעם שלא הביאו אדה״ז בשו״ע הל׳ שבת סשמ״ג לענין חובת חינוך. וצע״ק בלשונו בשו״ת (סי׳ מא — נדפס בסוף השו״ע, וכן בספר בפ״ע) „דהתם (בחגיגה) מיירי במ״ע המוטלת על האב לחנך בה בנו כדי שיקיים מעצמו כשיגדיל שזו היא מצות חינוך כדכתיב חנוך לנער כו״.

12) נוסף ע״ז שלא מצינו כן דעת רוב ה־ראשונים והפוסקים שמצות ת״ת היא כעין חינוך שידע המצות וכו׳, כ״א שמצות ת״ת היא א׳ ממצות הבן המוטלת על האב לעשות לבנו, שבנו יל־מד

שידיעת המצות עצמה אינה די׳ שיקיימן בפועל כשיגדיל, וכדמוכח מזה גופא שחכמים חייבו לחנכו בקיום המצות ב־פועל שיתרגל בהן, הרי, שמן התורה, כשיגדל הקטן ויגיע לגיל י״ג שנה ויום אחד, חסר בהכנתו והכשרתו השלימה כדי שיוכל לקיים בפועל כל המצוות כדבעי כשיגדל. דאם נתרגל הקטן להתנהג ללא שמירת התורה והמצוות, הרי גם אם יודע (בשכלו ומחשבתו) הלכות כל המצוות, אי אפשר שבן רגע יתחיל לקיימן כולן בפו־על כדבעי (היפך טבעו ומנהגו הקודם).

ב. לכאורה יש לומר, שאכן ישנה חובת חינוך[13] מדאורייתא[14] [ולא רק ב־ידיעת המצות] — ובהקדם:

כשהתורה מחייבת לקיים איזו מצוה, ולדוגמא הנחת תפלין, פשוט שאין החיוב רק למי שיש לפניו זוג תפלין שמחוייב להניחן, אלא המצוה מחייבתו לעשות כל הדרוש כדי להשיג תפלין, ואם לא הש־תדל ומשו״ז לא הניחן ביטל מ״ע. ועד״ז בכמה מצוות, שמחוייב מה״ת לעשות כל הדרוש כדי שיוכל לקיים המצוה, ובל׳ הרמב״ם[15] „יש מצות עשה שאדם חייב להשתדל ולרדוף עד שיעשה אותה כגון תפלין וסוכה ולולב ושופר״. ואף שגוף החיוב אינו אלא פעולה מסויימת כהנחת תפלין ונטילת לולב מ״מ חיוב זה עצמו מחייבו בכל ההכנות הדרושות כדי שיוכל לקיים (פעולת) המצוה. ועוד זאת, שאם לא השתדל ללמוד ולידע איך לקיים המצוה, ולכן לא קיימה כהלכתה, הרי גם זה חשוב מבטל מ״ע.

וא״כ, בקטן שנעשה גדול, שאז מתחייב מיד מדאורייתא בקיום כל התורה כולה, הרי כיון שא״א שיקיים כל המוטל עליו בלי הכנה קודמת, הן לימוד וידיעת ה־מצות, והן הכנתו והכשרתו שיתרגל לקיי־מם בפועל (שזהו ע״ד ההשתדלות להשיג תפילין או לולב וכיו״ב), א״כ הכנה זו היא ג״כ, לכאורה, חובה מה״ת[16]. ומאחר שישנו חיוב על הקטן להכין עצמו לגדלותו אלא שקטן אינו בר־חיובא, לכן יש מקום לומר שחיוב זה עובר אל האב [וע״ד מ״ש הריב״ש[17] לגבי פדיון הבן, ש„עיקר ה־מצוה בעצמו אלא שבקטנותו אי אפשר״[18], ולכן הוטל על האב].

אלא שאעפ״כ אין חובה זו בגדר מצוה, כי אם רק הכשר והכנה בלבד, ע״ד וב־דוגמת כריתת עצים לעשות פחמים לע־שות ברזל (איזמל למילה)[19]. וזהו שנתוסף במצות חינוך שמד״ס, שיש בזה גדר חיוב

תורה, וע״ד מצות מילה ופדיון הבן, כפשטות הסוגיא בקידושין (כט, א).

13) להעיר שיש אחרונים (נסמן באנציקלופדי׳ תלמודית שם ע׳ קסב) דס״ל שמהפסוק „חנוך לנער ג׳״ יש להוכיח שחיוב החינוך הוא מצות עשה מדברי קבלה. וי״א (נסמן שם) שמקורו בתורה — כמ״ש (פרשתנו יח, יט) „כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו גו׳ ושמרו דרך ה׳ גו׳״.

14) ולהעיר ממ״ש הרמב״ן גבי מצות הקהל (וילך לא, יג) „ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו. הם הטף כי ישמעו וישאלו והאבות ירגילום ויחנכו אותם, כי אין הטף הזה יונקי שדים אבל הם קטני השנים הקרובים להתחנך כו׳״, אלא שסיים „אבל רבותינו אמרו (חגיגה ג, א) האנשים ללמוד . . והטף למה בא ליתן שכר למביאיהם״, והיינו דמזה מוכח דאינו משום חינוך. וראה מהרש״א חגיגה שם ד״ה נשים. ובארוכה לקו״ש חי״ט ע׳ 364 ואילך.

15) הל׳ ברכות פי״א ה״ב.

16) ראה לקו״ש חי״ז ע׳ 70. חכ״ו ע׳ 75 ואילך. וש״נ.

17) בתשובותיו סקל״א.

18) ובאו״ז ח״ב סי׳ קד משמע דכן הוא נמי לענין מילה. אבל ראה שו״ת הר״ן סי׳ נב. וראה בארוכה לקו״ש חי״א ע׳ 44 ואילך ובהערות שם. וש״נ.

19) שבת קל, א (ובפרש״י ד״ה לעשות) וש״נ — שלדעת ר״א כ״ז בגדר מכשירי מצוה שדוחין את השבת.

המצוה. ויש לומר, שמצד החיוב מן התורה אין עשיית הקטן עצמה בגדר קיום מצוה, כ"א עשי' כדי שיתרגל, ואילו מדרבנן עשיית הקטן היא בגדר מצוה, ולכן מן התורה קיום המצוה שעושה הקטן אינו צריך להיות בכל הפרטים, בהכשר גמור, כי מצד ההכנה אין נפק"מ כ"כ אופן עשייתו, משא"כ מצד מצות חינוך דרבנן צריך שהקטן יקיים המצות בכל הפרטים כגדול[20].

ג. ואת"ל מצינו כעין זה בפירוש רבינו מנוח במ"ש הרמב"ם בהל' שביתת עשור[21], "קטן בן תשע שנים ובן עשר שנים מחנכין אותן לשעות כיצד הי' רגיל לאכול בשתי שעות ביום מאכילין אותו בשלש הי' רגיל בשלש מאכילין אותו בארבע לפי כח הבן מוסיפין לענות אותו בשעות בן אחת עשרה שנה בין זכר בין נקבה מתענה ומשלים מדברי סופרים כדי לחנכו במצות".

וכתב ע"ז רבינו מנוח: "ומה שכתב הרב כאן כדי לחנכו במצות ולעיל נמי כתוב מחנכין אותו לשעות בא להודיענו דתרי חנוכי הוו כדאמרינן בגמרא[22] אמר רבה תרי חנוכי הוו חד לעינוי וחד להשלמה, וחנוך השעות אינו חובה מדרבנן אלא חובה המוטלת על כל אדם מעצמו ללמד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר כדכתיב חנוך לנער על פי דרכו וגומר וכדי להכניסם תחת כנפי השכינה . . אבל בחינוך שני דהיינו כשהם בני י"א שנה שחייבין להשלים מדרבנן שוין בו תינוק ותינוקת . . וז"ש הרב כאן מתענה ומשלים מדברי סופרים ולמעלה כתב מחנכין אותו ולא כתב מחנכין אותו לשעות מד"ס לפי שאין חנוך שעות מדרבנן כלל שאין מדרבנן חיוב חנוך בלא השלמה כלומר שיעשה המצוה כתקנה וכמשפטה בשל־מות", עכ"ל.

ומדבריו נראה דישנו חיוב כללי (ד־ילפינן מקרא ד"חנוך לנער") לחנך בניו שילכו בדרך התורה והמצוות[23], וחיוב זה מאחר שאינו אלא להרגילם במצוות אינו מחייב שיתקיימו המצוות כתקונן וכהל־כתן. ונוסף על זה חייבו חכמים שהקטן יעשה כל מצוה ומצוה כמשפטה ובכל פרטי' כעשיית הגדול.

---

20) כמו שהוכיח הריטב"א (סוכה ב, ב) מהא דמבואר שם בגמ' דאין לחנך קטן בסוכה פסולה (למעלה מעשרים). וכ"כ הר"ן ליומא פב, א. וראה לקמן בפנים מרבינו מנוח.

21) פ"ב ה"י.

22) יומא פב, א.

23) ע"פ דבריו יש לבאר לכאו' דברי הרמב"ם בהל' מאכ"א פי"ז הכ"ז: קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות או שעשה מלאכה בשבת אין בית דין מצווין עליו להפרישו לפי שאינו בן דעת כו'. ובהל' כח: אע"פ שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה שנא' חנוך לנער על פי דרכו וגו'. [ועד"ז כתב בהל' אבל פ"ג הי"ב: כהן קטן הרי הגדולים מוזהרים שלא יטמאוהו. ואם בא להטמא מעצמו אין בית דין מצווין עליו להפרישו, אבל אביו צריך לחנכו בקדושה] —

דלכאורה: דין חובת חינוך במצוות מובא ב־רמב"ם כמה פעמים לפנ"ז לענין כו"כ מצות (בנ"ל הערה 1), ואינו מביא שם הכתוב ד"חנוך לנער", ואמאי הביאו דוקא כאן. גם מהו הל' "לחנכו בקדושה", ולא כמ"ש לפנ"ז כמה פעמים "לחנכו במצות".

וי"ל דס"ל להרמב"ם דהחובה להפרישו מ־איסורא באה מהחיוב הכללי לחנכו בדרך התורה מקרא ד"חנוך לנער"* ואין זה חינוך פרטי בכל האיסורים (כדרך שתיקנו חכמים חיוב פרטי בכל מ"ע) כ"א חיוב כללי לחנכו בקדושה. וראה בהערה שלאחרי הערה הבאה הדיעה דחינוך במל"ת הוא דאורייתא.

---

*) שהוא מדברי קבלה (ראה לעיל הערה 13), ויותר מחיוב חינוך סתם שהוא מד"ס. או יתרה מזה, דהוי מדאורייתא והכתוב גילוי מילתא בעלמא, כדלקמן בפנים.

ויש לומר, שמ"ש רבינו מנוח שם ד„חינוך השעות אינו חובה מדרבנן אלא חובה המוטלת על כל אדם מעצמו כו'", ר"ל דהאחריות של האב לחנך בנו (באופן כללי) מוכחת מסברא, והאדם מחוייב בה מעצמו מבלי שיהי' ע"ז ציווי וחיוב מפורש.

כלומר: מכיון שמן התורה מחוייב כל אחד מעת שהגיע לגיל י"ג שנה ויום א' לקיים כל התורה והמצות, הרי מובן ופשוט שכל איש ישראל יחנך וירגיל את בניו „ללכת בדרכי יושר", דרך התורה והמצוה, כשם שפשוט שכל אדם ישר הולך מדריך ומחנך את בניו בדרך הטוב והישר מבלי שיהי' לו ציווי ע"ז, כי זהו טבעו של אב, ובלשון הכתוב[24] גבי אברהם „יצוה את בניו ואת ביתו אחריו לעשות צדקה ומשפט".

ועפ"ז י"ל שיש בזה גדר דאורייתא[25], וכמבואר בכ"מ בש"ס דדבר המוכח מס־ברא הוא מה"ת[26] [והכתוב בדברי קבלה „חנוך לנער וגו'" הוא גילוי מילתא ב־עלמא].

ד. אולם לכאורה חידוש גדול הוא לומר שישנה חובת חינוך מדאורייתא[27], ולא הוזכר זה בפוסקים, אלא כולם נקטו דחובת החינוך אינו אלא מד"ס, וכמפורש בלשון אדמו"ר הזקן בשלחנו ריש הל' ת"ת הנ"ל „שהקטן פטור מכל המצות וגם אביו אינו חייב לחנכו במצות מן התורה אלא מד"ס כו'"[28].

ועפ"ז כיון שמה"ת ברגע שקטן נעשה גדול מחוייב מיד בקיום כה"ת כולה, ואם לא נתחנך ונתרגל במצוות לפנ"ז מן הנמנע שיוכל להזהר כדבעי בכל מ"ע ומל"ת מיד כשיגדל, א"כ איך אפשר לומר דאין חיוב מה"ת להכינו ולהכשירו לזמן גדלותו לבל יעבור על מצוות התורה מחמת (חסרון ידיעה ו)חוסר הכנה[29]. ועוד, ע"פ משנת"ל דמצד חיוב המצות שיחולו תיכף כשיגדל איכא חובת הכנה שברגע שית־

---

24) פרשתנו יח, יט. וראה לעיל הערה 13.

25) יש להעיר דמצינו דיעה מפורשת דישנו גדר של חינוך מדאורייתא, והוא בתרומת הדשן (פסקים סי' סב) שכ' דקטן העובר עבירה בקטנותו א"צ לעשות תשובה ע"ז כשיגדיל דקטן אינו בר אזהרה כלל כדמוכח מהא דקטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו (יבמות קיד, א) – „והא דאייתי קרא (יבמות שם) דאסרה תורה דלא ליספו לי' בידים יש לומר הטעם דקפיד רחמנא שלא ירגיל אותו לעבור עבירות וכשיגדל יבקש לימודו". אבל בשו"ת חת"ס (או"ח ספ"ג) כ' ד„זה אינו עיקר דלא דרשינן טעמי' דקרא", ע"ש. ובשו"ת אדמו"ר הזקן הנ"ל סי' מא „אבל למספי איסור בידים לקטן דאסור לכ"ע ואו משום חינוך אתינן עלה אלא מדכתיב לא תאכלום כו', דחינוך אינו מוטל אלא על האב בלבד . . ע' א"ח סי' שמג". וכן מוכח לכאורה ממה שפסק בהל' שבת (שם) ס"ה „לספות לו איסור בידים אסור לכל אדם מן התורה אפילו אינו בר הבנה כלל שנא' לא תאכלום כו'".

26) בכתובות כב, א (ועוד) „למה לי קרא סברא הוא". וראה פנ"י ברכות לה, סע"א. בית האוצר מערכת א כלל קלא. ושם (בסופו) מביא מחזקוני (נח ז, כא) „יש כמה מצות שחייבים בני אדם לשמרן מכח סברת הדעת אע"פ שלא נצטוו".

27) בכללות המצות. וגם במצות פרטיות כמו הקהל (הנ"ל הערה 14), הרי נוסף ע"ז שבכמה מקומות משמע שאין זה בגדר חינוך, הרי מלשון הרמב"ן עצמו „קטנים הקרובים להתחנך" מובן שאין זו מצות חינוך באופן הרגיל. וכן ב„ליספו לי' בידים" לדעת התרוה"ד (הנ"ל הערה 25), הרי פשוט שאינה דומה הקפידה שירגיל עצמו באיסור לשאר עניני חינוך.

28) ובאו"ח שסמ"ג ס"ב וכן במהד"ת סוף סי' ד כ' (רק) שהוא חיוב „מד"ס", „שחייבו חכמים".

29) יש לדון אם אפשר לחייב האב (או כל מי שיש בידו) לחנך הבן מחמת „לפני עור", דכיון דקטן אינו יכול לחנך את עצמו, והוא נמצא ברשותו של האב, א"כ בזה שאינו מחנכו ה"ה מכשילו, והוי כתרי עברי נהרא.

גדל יוכל לקיימן, והרי חובה זו קיימת ועומדת אלא שא"א שתחול על הקטן שאינו בר דיעה, ולמה לא העבירה התורה החיוב על האב או הב"ד, וכנ"ל.

ה. ונראה, דמה שנת"ל (סעיף ב), דכיון שמיד כשהגדיל הקטן ה"ה מתחייב בכל המצוות כולן, לכן אם לא קיימן או עבר עליהן מחמת חסרון ידיעה והכנה קודמת נחשב כמבטל מ"ע וכעובר על מל"ת – אינו מוכרח. ובהקדים:

כשהתורה מחייבת באיזו מצוה, פשוט שהחיוב חל רק באופן שתוכל להתקיים בדרך הטבע, דלא ניתנה תורה למלאכי השרת[30], ואם קיומה דורש שהיית זמן אינו עובר על החיוב כל משך אותו הזמן. ולדוגמא, במצות ביעור חמץ, הרי כל זמן שעוסק בביעורו עד שנתבער בפועל אינו עובר על מצות תשביתו. דזהו גדר המצוה – לעשות מה שביכולתו לבער החמץ, ואם מתעסק בזה ה"ה עוסק בקיום המצוה. ובלשון אדמו"ר הזקן[31] „מתחילת שעה ז' . . כל רגע ורגע שנמצא חמץ ברשותו ואינו מתעסק לבערו הוא עובר על מ"ע של תורה", משא"כ כשמתעסק בביעורו הרי ההתעסקות היא חלק מקיום המצוה (היינו ההתעסקות בהכנת הביעור, ולא רק העסק בעצם הביעור). ואין זה שייך לדין אונס רחמנא פטרי' (שנאמר, שמאותו רגע של מציאת החמץ ה"ה עובר על מצות השבתה, אלא שכל הזמן הנדרש כדי לבערו נחשב כאנוס, ורחמנא פטרי'), דזה שייך רק אם כבר חל החיוב ונאנס ע"י דבר צדדי שמעכב קיומו, אבל אם מעצם טבע הדברים אי אפשר לקיים החיוב מבלי שהיית זמן או הכנה והכשרה מוקדמת הרי זהו חלק מהחיוב.

והנה במצות שקיומן בזמנים מיוחדים, אם קיום המצוה דורש הכנה והכשרה, כגון תקיעת שופר שצריך להתאמן ולהתרגל כדי שיוכל לתקוע, או אם צריך השתדלות מוקדמת כדי להשיג חפצי המצוה כמו ד' מינים וכדומה, מובן לכאורה שחיוב ההכנה מתחיל לפני זמן קיום המצוה כדי שבבוא זמנה יוכל לקיימה כתיקונה[32]. ולהעיר דהחיוב לקיים כל התורה כולה הוא חיוב תמידי, וגם מצוות

30) ברכות כה, ב. וש"נ. ולהעיר מבכורות (יז, ב) „ת"ש (דאפשר לצמצם בידי אדם) ממדת כלים . . דרחמנא אמר עביד ובכל היכי דמצית למיעבד ניחא ליי". וראה ע"ז (ג, א) „אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו". ובשמו"ר (פל"ד, א) „לא בא על האדם אלא לפי כוחו".

31) או"ח ר"ס תמה.

32) על דרך זה מצינו לענין מ"ע דתשביתו – בפסחים ו, א: א"ר הא דאמרת (המפרש והיוצא בשייר"א) קודם שלשים יום אין זקוק לבער לא אמרן אלא שאין דעתו לחזור אבל דעתו לחזור אפילו מראש השנה זקוק לבער (דכי הדר בי' בימי הפסח עבר עלי' וההיא שעתא לאו ברשותי' היא דלבטלי' כו' – רש"י). ובשו"ע אדמו"ר הזקן או"ח סתל"ו ס"ו: „וזה שיוצא מביתו ולא יחזור קודם הפסח שכשיגיע חצות יום י"ד לא יוכל לבדוק ולבער החמץ שבביתו הרי בשעה זו שהוא מפליג מביתו חל עליו מצות תשביתו מן התורה", שמן התורה אין חילוק בין תוך ל' יום לקודם ל'" (וראה קו"א סתל"ב סק"א ומה שהביא שם מהרא"ש פ"ק דפסחים ס"י).

ובמנ"ח (מצוה ה אות ז) מביא מ"ש הצל"ח (פסחים ג, ב) ש„לא מצינו (במי שהוא בדרך רחוקה) שיהי' מחוייב לעלות ולהתקרב קודם זמן הפסח" כדי שיוכל להקריבו, וכתב ע"ז המנ"ח „ודבריו אינם מובנים לי כלל, דודאי מצות עשה על כל ישראל לעשות הפסח ככל מ"ע שבעולם, ומחוייב לילך מקצה הארץ להתקרב עצמו כדי לקיים מ"ע . . אטו לולב ושופר כי לא יהי' מחוייב לקנות קודם החג, ובחג אינו בנמצא, וכי אינו מבטל בזה המ"ע, אתמהה". ובפשטות גם הצל"ח יודה דבשאר המצוות

*) וכן משמע בחינוך מצוה ט שכ' „ומאימת מוטל עליו המצוה אם יוצא לדרך כו'" וקאי במ"ע דתשביתו מה"ת.

שעצם קיומן צ"ל בזמן מסויים, מ"מ החיוב שיתקיימו בזמנן הוא תמידי. ולכן מי שנתעצל להשיג ד' מינים קודם החג, ולכן לא הי' יכול לקיים מצות נטילתם בזמנה, נחשב כמבטל מ"ע[33].

מחוייב להכין א"ע קודם הזמן, ודבריו אמורים רק לענין דרך רחוקה שהוא פטור מיוחד**. ובשאילת יעב"ץ סקכ"ז „בודאי א"א לומר ג"כ שהרחוקים מאד יתחייבו לעלות לרגל מתחילת השנה לעשות הפסח . . ונלע"ד שכך הוא הענין, ששלשים יום לפני הפסח חל חובת עשייתו על הרחוקים שיעתיקו מבתיהם . . מזמן שחל חובת ביעור חמץ כו'", ע"ש.

33) ובלקח טוב (להר"י ענגיל) כלל ו אות ג (ד"ה ואמנם נלע"ד ואילך) האריך בענין זה (אם יש חיוב גם קודם זמן המצוה), ומביא מבעה"מ ספ"ק דשבת שכ' בטעמא דאין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם לשבת ד„מקום סכנה הוא וכל שלשה ימים קודם לשבת קמי שבתא מקרי ונראה כמתנה לדחות את השבת מפני שאין דבר שעומד בפני פקוח נפש", הרי דלפני ג' ימים קודם שבת אינו מחוייב לדאוג על שמירת השבת. אבל יש לחלק, דהתם הרי מה שיעשה בשבת הוא בהיתר כיון שפקו"נ דוחה שבת, ואין האיסור בפחות מג' ימים רק מפני שנראה כמתכוון לדחות את השבת (ועד"ז הוא בעוד דוגמאות שמביא שם). וראה גם שו"ת צ"צ יו"ד סצ"ב. שו"ת אבני נזר או"ח ססכ"א. שד"ח כללים מערכת המ"ם כלל קלד.

בצפע"נ הל' שבועות פ"ה הט"ז „והנה באמת יש נ"מ בין מ"ע. שיש מ"ע שהחיוב חל עליו רק בזמנו אבל קודם לכן אין עליו חיוב כלל שיעשה המצוה בזמנו ויש שאף קודם לזה מחויב לראות שכשיבוא הזמן יקיים המצוה . . וס"ל לרבינו דגבי סוכה כיון דצריך שלא יהא מן העשוי והוה העשי' ג"כ מן ההכשר שפיר י"ל דיש עליו חיוב כל השנה שיהא לו סוכה בזמנה . . משא"כ במצה דאין עליו חיוב כלל קודם הזמן שיאכל בזמנו" [ועפ"ז מבאר שם החילוק בלשון הרמב"ם שם הי"ח „שלא יאכל מצה שנה או שנתיים" וגבי סוכה כ' „שלא ישב בצל סוכה לעולם". ע"ש]. אבל לכאורה מובן דמ"ש שאין עליו חיוב כלל קודם הזמן, היינו שאין עליו חיוב

**) אבל ראה לקח טוב שבהערה הבאה „המקום הי"א".

אמנם בקטן שנתגדל, כיון שקטן פטור מכל התורה כולה, ולא שייך בי' (בהיותו קטן) שום סרך של חיוב מה"ת[34], והתחלת

עשי', אבל החיוב (דאכילת מצה בליל פסח) אקר־קפתא דגברא הוא חיוב תמידי גם קודם הפסח. ואולי י"ל כוונתו, דגבי סוכה המצוה עצמה מתחלת קודם זמן חובת הישיבה כיון שבהכרח שתהי' עשי' קודם החג, משא"כ גבי מצה דיכול לאפותה בליל פסח, לכן עצם המצוה חל רק בזמן חובת אכילתה, אבל היכא שבפועל לא תהי' בידו מצה בליל הפסח אם לא ישתדל לפנ"ז, לכאורה פשוט שמצות אכילה בליל פסח מחייבתו להשתדל בזה גם קודם הפסח. וראה לקח טוב שם, שגם את"ל שהחיוב הוא רק בזמן המצוה, נראה פשוט דמי שאין לו אלא לולב אחד לפני סוכות ויודע שגם בסוכות לא יהי' לו רק לולב זה וישרפנו לפני סוכות אזי חשוב מה"ת מבטל עשה כיון שיודע שע"ז לא יוכל לקיים חיוב התורה בעת אשר יבוא עליו. וצ"ע.

34) הראשונים נחלקו בקטן שהגיע לחינוך אם הוא כמחוייב בדבר מדרבנן, דלדעת רש"י (ברכות מח, א) והרמב"ן (הובא בר"ן ספ"ב דמגילה) מצוות שעושה הקטן משום חינוך „לאו מצוה דידי' אלא דאבוה, דאיהו לא מיחייב במצות כל עיקר", ולדעת התוס' (ברכות שם) והר"ן (הנ"ל) מיקרי מחוייב בדבר מדרבנן ויכול להוציא את הגדול שאכל שיעורא דרבנן". ובמ"א נת' שיש לתמוה על שיטת תוס' ודעימ', דכיון שמה"ת אין הקטן בר דיעה ולא שייך בי' שום גדר של חיוב, איך יחולו עליו חיובים מדרבנן (וגם אין סיבה שיטילו עליו חכמים חיובים כיון דמצד חינוך די אם כל החובה מוטלת על האב). ונתבאר דגם לשי' תוס' תחילת חלות החיוב היא רק על האב, אלא דכיון דגוף החיוב הוא שהאב ישפיע ויכריח שהבן עצמו יעשה המצוה, הרי למעשה איכא

*) ולהעיר שמיישב שם (ע"פ חידושו דיש נפקמ"מ בין המ"ע) דברי התוס' בקידושין (כט, א) דאמאי מילה לא הוי מ"ע שהזמ"ג דהא אינו נימול בלילה. וי"ע אם מתאים עם המבואר בפנים ה־הערה.

*) וכ"מ דעת הרמב"ם שפסק בהל' ברכות פ"ה הט"ו־טז „בן מברך לאביו", וכן הוא לשונו בכ"מ (מצויין לעיל הערה 1) דקטן חייב בציצית, בסוכה וכו' — ראה בארוכה בלקו"ש הנסמן בפנים ההערה.

כל המציאות של חיוב אינו אלא משנת־גדל, לכן אם מצד טבע הדברים נחוץ זמן של לימוד והכנה עד שיוכל לקיים כל המצות, הרי זמן הכנה זו (מה"ת) מתחיל רק אחרי שנתגדל, ושוב אא"ל שעובר על שום מצוה עד שחולף הזמן של ההכנה הדרושה לקיום אותה מצוה.

ואף כי זהו חידוש גדול בהלכה, מ"מ נראה דמסברא מוכרח הוא, דאיך יחול איזה חיוב באופן שמעצם טבעו א"א לקיימו, ומכיון שהאפשריות של קיום ה־מצוה כדבעי אינה אלא ע"י הקדמה של לימוד וחינוך הדורש זמן מסויים, לכן צ"ל דכל זה נכלל בעצם החיוב. ולכן אין סברא שהתורה תחייב לחנכו בעודו בקט־נותו כדי שיוכל לקיים כל המצוות כשיג־דיל, ואדרבה, התחלת חלות החיוב אינה אלא ברגע שנתגדל, ואם צריך זמן של חינוך והכשרה, הרי זה כלול בעצם חלות החיובים שחלים אחרי שנתגדל[35].

ו. והוכחה לסברא זו יש להביא מגר הבא להתגייר, דקי"ל דמודיעין אותו (רק) מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות [וגם זה רק כדי שיפרוש, כדאיתא בגמ'][36]. והרמב"ם[37] הוסיף „ומודיעין אותו עיקרי הדת שהוא ייחוד השם ואיסור עכו"ם ומאריכין בדבר הזה ומודיעין אותו מקצת מצות . . ואין מאריכין בדבר זה". והנה פשוט דאם לא נתלמד ונתחנך בעשיית כל המצוות קודם גירותו, לא יוכל לקיימן מיד אחר הגירות[38], וא"כ למה אין מלמדין אותו כל המצוות ובכל פרטיהם, ואדרבה — „אין מאריכין בדבר זה". וע"כ צ"ל כנ"ל בנוגע לקטן, דכיון שכל עיקר החיוב בתומ"צ חל רק אחרי הגירות, לכן גם החיוב של הכנה והלימוד מתחיל רק אז, ואם ידרוש זמן של הכנה ורגילות עד שיוכל לקיים מצוות מסויימות כהלכתן, הרי כל משך אותו הזמן אינו עובר על מצוות אלו.

ובדוגמת קטן שנתגדל (וגר שנתגייר) אירע לאבותינו בשעת מ"ת שאז נתחייבו לראשונה בתורה ובמצוות[39], ובודאי נד־רש זמן של לימוד והכנה עד שהיו יכולים לקיים המצוות[40], וכן עד שהיו יכולים להכין חפצי המצוות כמו ציצית ותפלין[41],

---

חיוב בעשי' זו, ולכן מקרי מחוייב בדבר, דאף שאין החובה בעשי' זו על הבן עצמו כ"א על אביו, סו"ס עשיית הקטן היא עשי' של חיוב. — ראה בארוכה לקו"ש חי"ז ע' 234 ואילך.

35) ובסגנון אחר, החיוב דהכשר מצוה שייך רק כשישנו חיוב מצוה על הגברא, שאז חל עליו גם החיוב להכין ולהכשיר כל הדרוש לקיום המצוה, משא"כ בקטן שאינו בר חיובא, לא שייך שמהחיוב שבגדלותו יסתעף חלות חיוב של הכשר והכנה בקטנותו, וגם בזה קיימא התמי' שבש"ס (פסחים קטז, א) „חיובי לדרדקי", שלא שייך שום גדר חיוב ביחס לקטנים.

36) יבמות מז, א־ב. וראה דק"ס השלם (ירו־שלים, תשמ"ו). וש"נ.

37) הל' איסו"ב פי"ד ה"ב.

38) ואין לומר דכיון שאינו מוכרח להתגייר א"א שיחולו עליו שום דינים, דהרי הותר ללמדו מקצת מצות כו' גם קודם הגירות אף שעכו"ם שלמד תורה חייב מיתה (סנהדרין נט, א). ולהעיר ממהרש"א בחדא"ג שבת לא, א. שו"ת רעק"א סי' מא. טו"א חגיגה יג, א.

39) פיה"מ להרמב"ם חולין ספ"ז. — וכבר העירו (ראה בית האוצר להר"י ענגיל כלל א אות ז) מל' הרמב"ם הל' מלכים רפ"ט „ונשלמה תורה על ידו". ולהעיר ממדרש ויק"ר פ"א, יו"ד „אע"פ שניתנה תורה סייג לישראל מסיני לא נענשו עלי' עד שנשנית באוה"מ, משל לדיוטגמא שהיא כתובה ומחותמת ונכנסה למדינה אין בני המדינה נענשים עלי' עד שתתפרש להן בדימוסי' של מדינה כו'".

40) דרק במצות מתי מספר נאמר „כאשר צוך" (ואתחנן ה, יב ובפרש"י. שם, טז ובפרש"י. וראה פרש"י בשלח טו, כה).

41) בבית אלקים (להמבי"ט) שער היסודות פל"ז כ' דבנ"י לא הניחו תפלין במדבר. אבל בילי"ש שלח טו, לד (מובא ברבותינו בעה"ת שם, לב) מפורש דהניחו. וכן משמע בקידושין לז, ב.

ופשוט דאין לומר שכל אותו הזמן שהיו עסוקים בהכנה היו מבטלים מ"ע (ונפטרו רק משום דאונס רחמנא פטרי'), אלא ש־כיון שאז התחל כל עיקר החיוב, לפיכך חל באופן שיוכלו לקיימן, דהיינו בהק־דמת כל ההכנות הדרושות, כולל גם החינוך והרגילות.

וכן הוא אצל כל קטן שנתגדל (ועד"ז גר שנתגייר), שכל החיוב שלו בתורה ומצוות מתחיל רק בהגיעו לגדלות, לכן כל הזמן שהוא צריך להתעסק בלימוד והכנה וחינוך עד שיוכל לקיים איזו מצוה כהלכתה או להזהר מאיזו עבירה, אינו מבטל אותה מ"ע ואינו עובר על אותה מל"ת, ואדרבה ה"ה עסוק בקיומם[42], ו־להכי ליכא חובת חינוך בעודו קטן מן התורה[43].

ז. ע"פ הנ"ל יש לבאר ענין תמוה בשייכות לאברהם אבינו:

בפסוק[44] „ואברהם זקן בא בימים" ארז"ל[45] שאברהם אבינו עבד עבודתו במשך כל ימי חייו, עד שכל ימיו היו „יומין שלימין"[46]. ולכאורה צריך ביאור: איך אפשר לומר שכל ימיו של אברהם היו בשלימות, והרי חסרו בעבודתו ג' שנותיו הראשונות, כמחז"ל[47] „בן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו שנאמר[48] עקב אשר שמע אברהם בקולי, חושבני' מאה ושבעין ותרין שנין". וכ"ש וק"ו לפי ה־דיעות דבן ארבעים שנה הכיר את בוראו, או בן מ"ח[49], שצריך ביאור איך אפשר לומר עליו „בא בימים", שלא הי' חסר אצלו אפילו יום אחד, ועד שאמרו רז"ל[50] (בנוגע לשרה, שלכאורה מזה מובן שכן הוא באברהם) „כולן שוין לטובה"?

וע"פ הנ"ל, דענין ההכנה והכשרה ל־מצוה הוי תוצאה ופרט בעצם החיוב, יש לומר עד"ז גם בנוגע לאברהם אבינו:

זה שאברהם הכיר את בוראו בהיותו בן ג' שנה בא ע"י הכנתו והכשרתו בזמן שלפנ"ז, לחקור ולדרוש את האלקים, וב־לשון הרמב"ם[51] „התחיל לשוטט בדעתו . .

---

42) וי"ל דע"ד זה הוא בהציווי דהקמת המשכן – „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (תרומה כה, ח) שמזמן הציווי (למחרת יוה"כ – פרש"י תשא ל, טז) עד ההקמה והתחלת העבודה בו (ר"ח ניסן – פקודי מ, יז) עברו כמעט ששה חדשים, ובינתיים היו עסוקים בנדבת המשכן, בעשייתו ובעשיית כליו ע"י חכמי לב. ופשוט שכל משך אותו הזמן שבין הציווי והקיום, קיימו המ"ע ד„ועשו לי מקדש", דכיון שהכנות אלו היו נחוצות בשביל הקמת המשכן, הרי ההתעסקות בהם היא (התחלת) קיום המצוה*.

43) היינו חובת חינוך פרטי בכל מצוה ומצוה, אבל עדיין יתכן דאיכא חובה כללית „לחנכו ב־קדושה", כנ"ל הערה 23. וראה לקו"ש ח"ז ע' 151 בהערות.

---

*) וגם לפמ"ש בצפע"נ מהדו"ת (להל' ת"ת פ"ג ה"ג) — „מ בין משכן למקדש, דבמשכן הוי המצוה הבנין . . אבל הבנין של מקדש הוא רק כדי שיהי' כו'" (ע"ש), הרי לכאורה זהו רק העסק בהבני' שהוא גוף המצוה אבל לא הנדבה וההבאה להמשכן, ומ"מ גם התעסקות זו נחשבת (כהתחלת) קיום המצוה. ואכ"מ.

44) ח"ש כד, א.

45) ראה זח"א קכט, א. רכד, א. ועוד.

46) ראה ד"ה ואברהם זקן תשל"ח, תשמ"ו (סה"מ מלוקט ח"א ע' רפט. תנא). וש"נ.

47) נדרים לב, ס"א.

48) תולדות כו, ה.

49) ב"ר פ"ל, ח. וש"נ. וראה כס"מ לרמב"ם שבהערה 51.

50) פרש"י ר"פ ח"ש.

51) הל' ע"ז פ"א ה"ג.

ברמב"ם שם „משנגמל איתן זה . . והוא קטן". ולהעיר, שהרמב"ם ס"ל כמ"ד בן מ' שנה הכיר את בוראו (וברמב"ם שם „וכל העם עובדי ע"ז והוא עובד עמהם". וראה ב"ר פל"ט, ח). אבל מזה מובן להדיעה דבן ג' שנה הכיר את בוראו, שהתחיל „לשוטט בדעתו" לפני שהגיע לגיל שלש שנים. וראה הערה הבאה.

והי' תמה האיך אפשר שיהי' הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהי' לו מנהיג, ומי יסבב אותו, ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת כו'". וכיון שבמשך כל ג' השנים[52] הי' עסוק בהכשר והכנה להכרת בוראו, שייך לומר שהיו "יומין שלימין", גם ב־שנים לפני שהכיר את בוראו, וגם בנוגע לג' שנים הראשונות.

אלא שאעפ"כ אין זה בכלל "שמע אברהם בקולי" כל זמן שלא הכיר את בוראו בפועל, ומ"מ אין שום חסרון בכך שעדיין לא הכיר אז את בוראו, כי כך מוכרח בטבע הדברים, שהי' דורש זמן של הכנה והכשרה.

[ע"ד הנ"ל, דזה שבן י"ג שנה ויום א' אינו יכול להתחיל מיד בקיום המצוה בשלימותה, אין הפירוש בזה שיש חסרון אצלו בקיום המצוה ורק שאינו נענש כי הוא בגדר "אונס" דרחמנא פטרי', אלא שמלכתחילה כך מותנה בעצם החיוב, ש־בתחלה עוסק בהכנה והכשרה כו' ואח"כ מקיים בפועל ובשלימות כו'].

ח. והנה כל הנ"ל הוא מן התורה, אבל מדברי סופרים ישנו ציווי וחיוב גמור בחינוך קטן, ואדרבה — חמורים וערבים דברי סופרים יותר מדברי תורה[53].

ויש להוסיף, שכללות הענין דקיום המצות בזמן הגלות הוא ענין של "חינוך" לגבי קיום המצות אחרי הגאולה, כדאיתא בספרי[54] "אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ, היו מצויינין במצוות, שכשאתם חוזרים לא יהיו עליכם חדשים . . הציבי[55] לך ציונים", שכן, "עיקר כל ה־מצוות ליושבים בארץ ה'"[56].

וע"י קיום המצוות בזמן הגלות, מ־מהרים ומזרזים את הזמן דקיום המצוות בתכלית השלימות, כמצות רצונך[57], ב־גאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו, במהרה בימינו ממש.

(משיחות אחש"פ וש"פ שמיני תשמ"ז; ש"פ וירא תשמ"ח)

---

52) וי"ל שהתחיל מיד בצאתו לאויר העולם, ע"ד שמצינו (ב"ר פל"ו, ה. ויק"ר פ"ה, א) שלפני המבול "כשהיתה אחת מהם יולדת . . היתה אומרת לבנה (הנולד) צא והבא לי צור לחתוך טבורא". ומזה מובן גם לאחרי המבול אצל יחידי סגולה כמו האבות, ולכן יתכן שמיד בצאתו לאויר העולם הי' שייך כבר לשוטט בדעתו כו'.

53) סנהדרין פח, ב (במשנה). ע"ז לה, א ובפרש"י. ירושלמי ברכות פ"א ה"ד.

54) עקב יא, יז — הובא בפרש"י שם, יח.

55) ירמי' לא, כ.

56) רמב"ן אחרי יח, כה.

57) תו"ח ר"פ ויחי. המשך וככה תרל"ז פי"ז ואילך. ועוד.